

Mustafa İslamoğlu'nun *Hayat Kitabı Kur'an* Adlı Eserinde Rasyonel Yorum

Erdoğan BAŞ*

Mustafa İslamoğlu's Rational Interpretations in the “*Hayat Kitabı Kur'an*”

In this paper some of the most commonly encountered rational approaches in Mustafa İslamoğlu's *Hayat Kitabı Kur'an* (Gerekçeli Meal-Tefsir) are analyzed and examined thoroughly in order to identify their position in Commentary tradition. On the other hand, in order not to overflow the paper only the names of the essential approaches are given. To be more concise, topics such as whether the help given to the Muslims during the Badr war was only in the form of morale or not, the nature of Jinns and demons, the event of night journey (Isra), Prophet Jesus' (pbuh) miracle of talking in the cradle, heading towards the scientific commentary, and the eternality of the Hell and torment are considered thoroughly and rest of the topics are only pointed. According to his so called rational understanding the author degraded angel's help to the Muslims during the Badr war only to the form of morale improvement, he has humanized the Jinns and demons, moreover he claimed that Jesus (pbuh) did not talk in cradle but in his youth, he asserted that night journey was only a spiritual ascend, he said that the torment of hell is not eternal and he interpreted the âyât according to the modern science. The author based his rational interpretation on Muhammad Rashid Rida and Muhammad Asad's ideas and sometimes he gives his own point of view. Even though *Hayat Kitabı Kur'an* resembles Muhammad Asad's “*The Message of the Qud'an*” in most ways (except some miracles of the prophets), in terms of rationality it surpasses “*The Message of the Qur'an*”.

Key Words: Rational, Angel, Jin, Deamon, Jesus, Isra, Scientific, Torment, Hell.

Anahtar Kelimeler: Rasyonel, melek, cin, şeytan, İsa, İsrâ, bilimsel, azab, Cehennem.

İktibas / Citation: Erdoğan Baş, “Mustafa İslamoğlu'nun *Hayat Kitabı Kur'an* Adlı Eserinde Rasyonel Yorum”, *Usûl*, 10 (2008/2), 77 - 106.

GİRİŞ

Mustafa İslamoğlu tarafından kaleme alınan “*Hayat Kitabı Kur'an* (Gerekçeli Meal-Tefsir)” adlı eser, iki cilt halinde yayınlanmış¹ olup XXII+1361

sayfadan oluşmaktadır. Müellifin belirttiğine göre hazırlanması 11 yıl kadar süren bu çalışma, 6000 civarında dipnottan meydana gelmektedir.² İslamoğlu, meal-tefsire başlamadan önce sûrelerin hangi sıra ve sayfalarda yer aldığına dair bir cetvel vermekte, fihrist ve kısaltmalardan sonra “Mealde Giriş” ve “Mealde Takip Edilen Usûl” ana başlığı altında metodolojisini ortaya koymakta, sûrelerin meal-tefsirine geçmeden önce her sûre hakkında özet bilgi vermekte, meal-tefsirin bitiminde kaynakça ve dizinle eseri nihayete erdirmektedir. *Hayat Kitabı Kur'an*'da ortaya Arapça metin, yakın alt ve kenara çeviri, en alta da tefsir türünden dipnotlar yerleştirilmiş; tefsirî notlar alta sığmadığında sonraki sayfaya veya sayfalara kaydırılmıştır. Söz konusu eser, şekil ve muhteva yönünden Muhammed Esed'in “*Kur'an Mesajı*”nı andırmaktadır.³

RASYONELLEŞTİRME ÇABALARI

Gerekçeli Meal-Tefsir'de melekler, cinler ve şeytanlardan, İsa (a.s.)'ın beşikte iken konuşmasından, Cehennem'in ebediliğinden, Yahudilerin maymuna çevrilmesinden, Hz. Meryem'e ihsan edilen rızıktan, bazı kevnî konulardan hatta isrâ ve miracdan bahseden âyetlerin çeviri ve yorumlarında iddialı bir şekilde aklileştirme/rasyonelleştirme gayretleri göze çarpmaktadır. Esasında müellif, Âl-i İmran sûresi 47. âyetin⁴ dipnotunda akılcılığı ile tanınan Hindistan'lı Seyyid Ahmet Han'ın rasyonalist yorumunu eleştirip reddetmiş, yine Nisâ sûresi 11. âyetin yorumunda “İslam'ı çağa uydurma veya uyarlama” (modernize etme) gibi bir derdinin olmadığını vurgulamıştır.⁵ Bu ifadelerle göre yazarın kendi içinde çelişkiye düştüğü görülür.

² *Hayat Kitabı Kur'an*, I, XII, XIX, XXXI.

³ İlerleyen sayfalarda çeviri ve yorum açısından ne gibi benzerliklerin bulunduğu değinilecektir.

⁴ Âyetin meali: “*Meryem dedi ki: Ey Rabbim! Bana bir beşer dokunmamışken nasıl çocuğum olur!? Allah, böylece dilediğini yaratır dedi. Bir şeyin olmasına hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir.*”. Bu âyetin yorumunda müellif Seyyid Ahmet Han'ı şu ifadelerle eleştiriyor: “*Seyyid Ahmet Han'ın yaptığı gibi kezâlik'i rasyonelleştirerek herkesin malumu olduğu üzere*” şeklinde anlamak, hemen öncesinde yer alan Meryem'in sorusunu ve hemen ardından gelen “*Allah dilediğini yaratır*”daki olağandışı durumu yok saymak anlamına gelir.” (*Hayat Kitabı Kur'an*, I, 113, dipnot 2.)

⁵ I, 147, dipnot 5.

* Dr, Marmara Ü. İlahiyat Fak. öğretim görevlisi.

¹ İstanbul, 1. Baskı: Haziran 2008, Düşün Yayıncılık. Bu çalışmada, zikredilen baskı esas alınmıştır.

İşte bu makalede, müellifinin aklileştirme çabalarından bazıları; meleklerin Bedir gazvesinde müminlere yardımı, amelleri yazan meleklerin mahiyeti, cinlerin tanımı, Hz. İsa'nın beşikte iken konuşması, Cehennem azabının ebediliği, İsrâ hadisesi ve bilimsel konuların ele alınışı, tahlil ve tenkide tabi tutulacaktır.

I. MELEKLERİN BEDİR GAZVESİNDE MÜMİNLERE YARDIMININ RASYONELLEŞTİRİLMESİ

“O vakit siz Rabbinizden yardım istemiştiniz de o size ‘şüphesiz Ben, işte ardı ardına **bin melek** size yardım ediyorum’ diye karşılık vermişti”⁶ âyeti ile “O vakit müminlere şöyle diyordun: İndirilmekte olan **üç bin melek** Rabbinizin size yardım etmesi kifayet etmez mi? Evet, siz sabır gösterir ve takvâ üzere hareket ederseniz, onlar da (müşrikler de) hemen şu anda üzerinize geliverirlerse, Rabbiniz size nişanlı nişanlı **beş bin melek** yardım eder”⁷ mealindeki âyetlerde Yüce Allah'ın meleklerle Bedir savaşında müminlere yardım ettiği haber verilmektedir.

Müellife göre bu ilahî yardım, yalnız “*müminlerin kalbini takviye*” şeklinde gerçekleşmiştir. “Nebi bunu savaş öncesi orduyu yüreklendirmek için söylemiş olmalıdır. Burada 3000, bir sonrakinde 5000, Bedir’le ilgili Enfâl 9’da 1000...Bu değişken rakamlar ilahî yardımın ödenen bedelle orantılı olduğunu, dolayısıyla insanın gayretine bağlı olduğunu ifade eder.”⁸ Diğer bir ifadeyle “Allah yardımını, koyduğu yasaları gözeterek yapar. Müminlerin yüreklerini takviye, bunun ifadesidir. Akleden kalbe yapılan bu büyük yardımı -haşa- bir blöf gibi gören anlayış, insanın gücünü kas kuvvetine indirgeyen mekanik bir anlayıştır.”⁹ Daha açık ifadesiyle “meleklerin yardımı, meleklerin göğüs göğüse çatışmaya katıldığı şeklinde anlaşılabilir. Bunu söyleyen tek bir âyet yoktur. Söz konusu yardım bu sûrenin 10, 11 ve 44. âyetleri;¹⁰ ayrıca Yâsîn sûresindeki ‘...kavminin üzerine gökten bir ordu

⁶ (Enfâl, 8/9): إِذْ تَسْتَعِينُونَ رَبِّكُمْ فَأَسْتَجَابَ لَكُمْ آتَىٰ مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُزْدَقِينَ
⁷ (Âl-i İmrân, 3/124-125): إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُبَدِّدَ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنْزَلِينَ بَلَىٰ إِنَّ
تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّنْ فَوْرِهِمْ هَذَا يُعَدِّدُكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ
⁸ I, 129, dipnot 3.

⁹ Hayat Kitabı Kur'an, I, 309, dipnot 2.

¹⁰ Enfâl, 8/10-11, 44. Âyetlerin mealleri: “Bunu Allah size sırf bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz itmi'nan bulsun diye yapmıştı. Yardım yalnız Allah'tandır, O Aziz ve Ha-

indirmedik, zaten biz asla daha önce de indirmiş değildik’ (28) âyeti ışığında anlaşılmalıdır.”¹¹ Yâsîn sûresindeki bu âyete düşülen dipnotta “Âyetin sonu, bu konudaki ilahî sünneti ifade etmektedir. Enfâl 9-12’de Allah'ın bin melekle yardımı, bu ilahî sünnet ışığında anlaşılmalıdır. Zaten söz konusu âyetlerde ilahî yardımın ‘iç ferahlatıcı müjde ve moral destek’ (8: 10), ‘iç sükunetin çepeçevre kuşatması’ (8:11) ve ‘inananlara direnç ve destek vermek, kafirlerin yüreklerine korku salmak (8:12) şeklinde gerçekleştiği beyan edilmiştir” denilmektedir.¹²

Görüldüğü gibi bu ifadelerle ve özellikle “meleklerin yardımı, meleklerin göğüs göğüse çatışmaya katıldığı şeklinde anlaşılabilir. Bunu söyleyen tek bir âyet yoktur.” ifadesiyle iddialı bir şekilde meleklerin Bedir savaşında müminlere fiilî olarak yardım etmediği öne sürülmektedir. Bu iddia öne sürülürken söz konusu âyetlerle ilgili müfessirlerin yorumlarına atıfta bulunulmadığı gibi,¹³ ne konuya âyetler bazında bütüncül yaklaşım, ne de iddiaya mesnet teşkil eden âyetlerin tefsiri mahiyetindeki hadis ve rivayetlere yer verilmiştir. Dolayısıyla konu ele alınırken parçacı bir yaklaşım sergilenmiş; tefsir ilmi ve usûlüne ait kaideler dikkate alınmamıştır.

Tefsir ilmi ve usûlü açısından konuya Kur'an'ın bütünlüğü, sahih hadis ve sağlam nakiller ile müfessirlerin yorumları ekseninde bakılması gerekmektedir. Çünkü böyle bir usûl takip etmeden, doğru bir sonuca ulaşmak mümkün olmamaktadır.

Kur'an-ı Kerim’de Yüce Allah'ın müminlere “Huneyn savaşında görünmeyen ordular indirerek,”¹⁴ “Hendek savaşında rüzgârla beraber gö-

kim'dir.” “O zaman size tarafından bir emniyet olmak üzere bir uyku sardırıyor ve semadan üzerinize bir su indiriyordu ki bununla sizi temizleyip arındırsın, şeytanın murdarlığını sizden gidersin, kalplerinize birlik kuvveti versin ve bununla ayaklarınızı sağlam durdursun.” “O vakit onlarla karşılaştığımızda Allah onları sizin gözünüzde, sizi de onların gözünde azaltıyordu. Çünkü Allah yapılması gereken işi yerine getirecekti. Bütün işler sonunda Allah'a döndürülecektir.”

¹¹ I, 310, dipnot 6.

¹² Hayat Kitabı Kur'an, II, 876.

¹³ Benzer yorumlar Muhammed Esed'in meal-tefsirinde de geçmektedir (bk. Kur'an Mesajı, I, 114 dipnot 93, 323 dipnot 14.) Ne var ki burada Esed'in eseri bile referans olarak gösterilmemiştir.

¹⁴ Tevbe, 9/26. Bu âyetin yorumunda okuyucu referans noktası olarak Enfâl sûresi 8-9. âyetlere düşülen dip notalara yönlendiriliyor ki, oralarda da meleklerle olan ilahi yardımın moral gücü olarak tevîl edildiği görülmektedir.

rünmeyen ordular göndererek",¹⁵ Hz. Peygamber'e "hicret esnasında görünmeyen ordularla destek vererek"¹⁶ yardım ettiği haber verilmektedir. Bu âyetlerde açıkça Allah (c.c.), melek ordularıyla (cünûd) Peygamberini ve müminleri desteklediğini bildirmektedir. Yâsîn sûresi 28. âyetten, "geçmiş toplumları helak etmek üzere Allah'ın gökten ordu göndermediği" şeklinde kat'i bir sonuç çıkarılamaz.¹⁷ Zira başka âyetlerde (Bedr'e ilave olarak) en azından Lût kavmini helak etmek üzere melekler/rusül gönderilmiştir. Hatta burada daha ileri derecede bir durum söz konusudur. Bedir'de melekler müminlere destek vermek/yardım etmek üzere gönderilirken, Lût kavmi örneğinde bizzat yoldan çıkmış bu toplumu helak etmek üzere vazifelendirilmişlerdir. Düz mantıkla "Helak etmek üzere indirilmişse destek vermek üzere neden indirilmesin?" denebilir. Kaldı ki müfessir İbn Kesîr (ö. 774/1372), müfessirlerin, Yâsîn sûresinde¹⁸ Ashâb-ı Karyenin helâkine sebep olan sayhanın/şiddetli sesin Cebrail (a.s.)'in sayhası olduğunu söylediklerini nakleder.¹⁹

Bu konuyla ilgili bazı âyetlerde açıkça Lût kavmini helak etmek üzere Allah tarafından meleklerin görevlendirildiği ve o yoldan çıkmış toplumun, onların vasıtasıyla helak edildiği bildirilmektedir. Olay Hûd sûresinde mealen şöyle anlatılmaktadır: "Şanım hakkı için İbrahim'e de elçilerimiz (rusül) müjde ile geldiler, 'selam sana' dediler, o da 'selam' dedi. Hemen gidip kızartılmış dana eti getirdi. Baktı ki ona ellerini uzatmıyorlar, içinde bir gariplik hissetti ve biraz korktu. Elçiler, 'korkma, biz Lût kavmine gönderildik' dediler... Ne zaman ki elçilerimiz Lût'a vardılar, Lût onların

¹⁵ Ahzâb, 33/9. Bu âyete düşülen dipnotta "Görünmeyen bir el müminlerin yüreğine cesaret ve metanet, düşmanların yüreğine korku ve kasvet salıyordu" deniyor (II, 828). Bununla meleklerin indirilip fiilen yardım etmediği anlatılmış oluyor.

¹⁶ Tevbe, 9/40. M. İslamoğlunun eserinde "Hz. Peygamber'in görünmeyen ordularla desteklediği" ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

¹⁷ Kaldı ki âyetin son kısmında yer alan "Biz indirmiş değildik" (وَمَا كُنَّا مُزْلِمِينَ) ifadesini, "kâne" nakıs fiilinin Arap dilindeki kullanımını göz önünde tutarak Elmalılı Hamdi Efendi'nin isabetle çevirdiği gibi anlamamız mümkündür: "İndirecek de değildik". "Kane"nin kullanılışı ile ilgili bu ifade, örneğin "Biz yaratmaktan gâfil değiliz" (وَمَا كُنَّا عَنْ (الْخَلْقِ غَافِلِينَ) (Mü'minûn, 23/17) ifadesiyle mukayese edildiğinde daha iyi anlaşılır. O mana, o zaman "Biz daha önce de asla indirmiş değildik" değil de "İndirecek de değildik" şeklinde olur. Geniş bilgi için bk. Rağıb, "kvn" md., s. 668, 669.

¹⁸ Yâsîn, 36/29.

¹⁹ Tefsîr, III, 576. Benzer görüşler için bk. Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, IV, 187; Suyutî, *Tefsîr*, s. 126.

yüzünden fenalaştı, eli ayağı dolaştı, 'bu gün, çok müşkil/zor bir gündür' dedi... Elçiler 'ey Lût dediler. Şüphesiz biz senin Rabbinin elçileriyiz, onlar sana asla ulaşamazlar; sen hemen ailenle gecenin bir kısmında yola çık, eşin hariç içinizden hiç kimse geri kalmasın. Çünkü onlara gelecek musibet ona da gelecek. Bilesin ki onlara va'dolunan azabın zamanı sabah vaktidir. O da yakın değil mi?"²⁰ Zâriyât sûresinde ise "İbrahim (a.s.), 'ey elçiler, asıl gönderilmenize sebep olan şey nedir?' dedi. 'Onlar, biz mücrim ve müsrif bir kavme gönderildik, üzerlerine Rabbinin katında damgalanmış taş yağdırmak için' dediler"²¹ Allah Teala tarafından Lût kavmini helak etmek üzere elçiler gönderildiği Hicr sûresinde de ayrıca zikredilmektedir.²²

Söz konusu eserde, Lût kavmini helak etmek üzere meleklerin (rusül) gönderildiğini haber veren bütün bu âyetlerin yorumlarında (Yâsîn sûresi 28. âyetteki gibi) helaki gerçekleştirmek üzere asla meleklerin gönderilmediği iddiasına (nedense?) hiçbir şekilde değinilmiyor. Halbuki yukarıda da işaret edildiği gibi Lût kavminin helakini Allah tarafından gönderilen melekler gerçekleştirmiş.

Konuyla ilgili hadis ve rivayetlere müracaat edildiğinde, sahih nakillerde meleklerin Bedir savaşına iştirak ederek müminlere fiilen destek verdikleri görülür. Hz. Peygamber, Cebrail (a.s.)'in bizzat savaşa iştirak ettiğini haber vermiştir.²³ Sahabîlerden Ebû Davûd el-Mâzinî ve Huveytıb b. Abdüluzza meleklerin Bedir'de savaştıklarını gözleriyle gördüklerini bildirmişlerdir. Nitekim Huveytıb "Ben Bedir'de müşriklere karşı savaşmış, ibretli hadisele-re şahit olmuş ve melekleri görmüştüm. Onlar gökle yer arasında yakaladıkları müşrikleri öldürüyor ve esir alıyorlardı. Kendi kendime bu Peygamber mutlaka Allah tarafından korunuyor dedim." demiştir.²⁴ Ebû Davûd el-Mâzinî ise "Bedir savaşında müşriklerden bir adamı yakalayıp öldüreyim diye takip ettim, yakaladığımda daha kılıcımı ona dokundurmadan kellesinin yere düştüğünü gördüm. Anladım ki onu benden başka biri (melek) öldürüyor." buyurmuştur.²⁵ İmam Buhârî Sahîh'inde "Meleklerin

²⁰ Hûd, 11/69-70, 77, 81.

²¹ Zâriyât, 51/31-34.

²² Hicr, 15/57-75.

²³ Buhârî, *Sahîh*, Meğâzî 11.

²⁴ Hakim, *Müstedrek*, III, 562/6084.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 450.

Bedir Gazvesine Katılımı" (bâbu şuhûdi'l-melâiketi bedren) adıyla bir bab açmıştır.²⁶ Yine Buhârî'nin nakline göre Cebrail (a.s.) Hz. Peygamber'e gelip "Siz aranızda Bedir savaşına katılanlara nasıl muamele edersiniz?" diye sormuş, Peygamber (s.a.v.) de "Onları Müslümanların en faziletli-lelerinden sayarız." buyurmuş, Cebrail de "Biz de Bedir'e katılan melekleri en faziletli meleklerden sayarız." demiştir.²⁷

Meleklerin Bedir muharebesine iştirak edip fiilen müminlere destek verdikleri, bizzat savaştıkları müfessirlerce ciddi bir ihtilaf mevzuu yapılmamış; Kur'an-ı Kerim'deki hemen her âyet hakkında olduğu gibi bu âyetler hakkında da -az da olsa- bazı farklı yorumlarda bulunmuş olmakla birlikte²⁸ genel olarak bütün müfessirler âyet, hadis ve rivâyetlerle nakledilen bu olayı, İslamoğlu'nun mealindeki gibi "moral gücü"ne indirgeyerek tefsir etmemişlerdir.²⁹ İlginçtir ki, akla büyük önem veren Mutezilî görüşe sahip müfessir Zemahşerî (ö.538/1143) bile geleneksel görüşü reddetmemiş; meleklerin Bedir'de savaşıp savaşmadığı konusunda iki farklı görüş olduğunu belirtmekle yetinmiş, ancak bu görüşler arasından tercihte bulunmamıştır.³⁰ Beğavî (ö. 516/1122), Âlûsî (ö. 1270/1854), Kâsımî (ö. 1332/1914), Said Havva (ö. 1409/1989) ve Zuhaylî gibi müfessirler meleklerle

²⁶ Buhârî, Meğâzî 11.

²⁷ Buhârî, Meğâzî 11.

²⁸ Örneğin Fahreddin er-Râzî, Bedir'de meleklerin indirildiğini ve savaşa iştirak ettiğini bütün delilleriyle uzun uzadıya ortaya koyduktan sonra "onların boyunlarının üzerine vurun" hitabının meleklerle yönelik bir emir olduğunu beyan etmiş, ardından "denildi ki" ifadesiyle bu emrin müminlere yönelik olma ihtimalinin de bulunabileceğini belirtmiş, sahih olan görüşün de bu olduğunu ifade ederek meleklerin muharebe ve mukatele için indirilmediğini söyleyebilmiştir. Râzî'nin söz konusu âyetlerle ilgili genel yorumlarına bakılırsa, onun bu sözlerinin, "meleklerin indirilmediği" veya "indirilişinin moral gücü" anlamına geldiği şeklinde bir sonuca ulaşamayacağı görülür. Geniş bilgi için bk. *Mefâtîh*, XV, 135 vd. Yine, İmam Mâtürîdî (*Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 405, 406), Ebussuud Efendi (*İrşâdü'l-akli's-selîm*, II, 81; IV, 8) ve Mahmud Hicâzî'nin de (*et-Tefsîru'l-vâdîh*, IV, 100; IX, 64, 65) meleklerin yardımını "müminlere fiili destek ve harbe iştirak" olarak yorumlamadığı anlaşılmaktadır.

²⁹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 16-39. Taberî, bazı aykırı yorumları ile de karşımıza çıkan meşhur tabiin müfessirlerinden Mücahid'in bile "Melekler sadece Bedir günü savaşmışlardır" dediğini nakleder (VI, 28). Taberî'nin kendi yorumu da hiç şüphesiz meleklerin Bedir savaşında fiilen savaştığı ve müşriklere öldürdüğü şeklindedir.

³⁰ *el-Keşşâf*, II, 145, 146.

rin Bedir'de fiilen savaşarak müminlere destek verdiğini ifade etmişlerdir.³¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) müfessirlerin bu konudaki genel kanaatini "Bütün ehl-i tefsir ve siyerin icmaı vardır ki yevm-i Bedir'de melaike nazil olmuş ve küffar ile harp etmişlerdir." sözleriyle özetlemiştir.³²

Meleklerin Bedir'de müminlere yardımını sadece "moral gücü"ne indirgeyen anlayışın kökü, tespit edebildiğimiz kadarıyla 20. asrın başlarında Hint asıllı Mevlana Muhammed Ali Lahorî tarafından yazılan *The Holy Qur'an: Translation with Commentary* adlı esere kadar uzanmaktadır. 1874'de Pencap bölgesinde doğup 1951'de Karaçi'de ölen M. Ali Lahorî, ülkesinde batı tarzı eğitim almış, Kâdiyânîliğin kurucusu Gulam Ahmed Han ile modernizmi ve rasyonalizmi temel ilke edinen Seyit Ahmed Han'dan büyük ölçüde etkilenmiş, Gulam Ahmet Han'ın ölümünden sonra Kâdiyânîliğin Lahor kolunun temsilcisi olmuştur.³³ Meal ve tefsirini daha çok adı geçen şahısların tesiri altında yazdığı anlaşılan Muhammed Ali "Kur'an'da meleklerin Bedirde müşriklere karşı fiilen savaştığını gösteren hiç bir âyet yoktur, meleklerin gönderilmesi "tebşir, kalbi tatmin ve takviye, moral gücü anlamına gelmektedir." tarzında rasyonel bir yorum ortaya koymuştur.³⁴ Bu yorum, görüldüğü üzere, İslamoğlu'nun yaklaşımı ile birebir paralellik arz etmektedir.

Hemen hemen aynı devre rastlayan dönemde, Muhammed Reşid Rıza da (ö. 1354/1935) daha çok hocası Muhammed Abduh'un görüşleri çerçevesinde telif ettiği *Tefsîru'l-Menâr* adlı eserinde aynı görüşü iddialı bir şekilde dile getirmiş; meleklerin yardımının "müminleri manen takviye manası taşıdığını, onların gönüllerinin yatıştırılması, kalplerinin güçlendirilmesi, Allah tarafından zaferle müjdelenmeleri manasına geldiğini, meleklerin fiilen savaşa iştirak etmediklerini" öne sürmüştür.³⁵

³¹ Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 347, 348; II, 233, 234; Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, IV, 219-223; VIII, 16-21; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IV, 74-76; VI, 252-258; Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsîr*, II, 870; IV, 2131, 2133; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, IV, 72, 73; IX, 264, 265.

³² *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1171.

³³ Hayatı ve görüşleri hakkında geniş bilgi için bk. Azmi Özcan, "Muhammed Ali Lahorî", *DİA*, XXX, 500-502.

³⁴ Muhammed Ali, *Kur'an-ı Kerim, Tercümesi ve Meali*, 156, dn. 124a; 349, dn. 10a.

³⁵ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menar*, IV, 112, 113; IX, 561, 565, 566.

Muhammed Esed (ö. 1992), *Kur'an Mesajı* adıyla Türkçe'ye çevrilen eserinde meleklerin yardımını aynen Mevlana Muhammed Ali ve Reşid Rıza çizgisinde yorumlamış, referans olarak da Resid Rıza'nın tefsirini zikretmiştir. Esed, meleklerin yardımını şu ifadelerle yorumlamıştır: "...Allah'ın inananlara binlerle meikle yardımda bulunmasının Hz. Peygamber tarafından vurgulanması, mecazî olarak, inananların kalplerinin Allah'tan gelen güçler aracılığıyla takviye edilmesi anlamına gelir... Sürenin (Enfâl) 10. âyeti açıkça göstermektedir ki, meleklerin yardımı sadece manevi mahiyettedir, psikolojik plandadır. Kur'an'da hiçbir yerde meleklerin maddi anlamda bilfiil savaşa katıldıklarına delalet eden herhangi bir delil yoktur..Çağdaş müfessirlerden Reşid Rıza da bu savaşta ya da Hz. Peygamber'in diğer savaşlarında meleklerin fiilen kavgaya katıldıkları yolundaki *menkıbevî* görüşü ısrarla reddeder."³⁶

Görüldüğü üzere Mevlana Muhammed Ali, Reşid Rıza ve Muhammed Esed meleklerin yardımını konusunu tıpatıp aynı tarzda yorumlamış, söz konusu yardımı aklileştirerek "moral gücü" ile sınırlandırmışlardır.³⁷ İlginçtir ki, aynı fikri hiç değiştirmeden eserine alan müellif, Esed'e veya Reşid Rıza'ya dayanan bu nakle referans gösterme ihtiyacı bile hissetmemiştir.

Bu konuya gerek *İslam Peygamberi* kitabında³⁸ gerekse Aziz Kur'an'da³⁹ yer veren merhum Muhammed Hamidullah, Bedir harbinden itibaren girilen birçok savaşta Müslümanların yanı başında birçok meleğin de savaşa katıldığını, hatta Al-i İmran 124. âyette geçen "nişanlanmış" anlamına gelen "müsevvinîn" (مُسَوِّمِينَ) kelimesinin izahında meleklerin bizzat darbe indirdiklerini ifade etmiştir.

Yine konunun uzmanı ilahiyatçı akademisyenler tarafından yazılan *Kur'an Yolu* tefsirinde "Bedir Savaşı'nda müminlerin meleklerle desteklenmesi konusuna Enfâl sûresinin 9 ve 12. âyetlerinde de açıkça değinilmiş

³⁶ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 114 dn. 93, 323 dn. 14.

³⁷ Muhammed Esed'in *Kur'an Mesajı* adlı eserini telif ederken, Mevlana Muhammed Ali'nin *The Holy Qur'an: Translation with Commentary* adlı eserinden büyük oranda intihallerde bulunduğu yolundaki ciddi iddia hakkında bk. Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz*, s. 105-138.

³⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 225.

³⁹ Muhammed Hamidullah, *Aziz Kur'an*, s. 213 dn. 3.

ve bazı sahabiler meleklerin bizzat kafirlerle savaştıklarını ve onları öldürdüklerini ifade etmişlerdir.⁴⁰ Melekler gayb âlemine ait varlıklardır, onların savaşa katılmaları da mucizedir. Gayb âlemi ve mucize akıl üstü alanlar olduğu için, meleklerin gelmesini *moral gücü* olarak te'vil edip aklileştirmek doğru değildir.⁴¹ denmektedir ki, bu ifadeler genel tefsir anlayışını yansıtmaktadır.

Amelleri yazan meleklerin rasyonelleştirilmesi

Söz konusu eserde insanın üzerinde yapıp ettiklerini yazan meleklerin bulunduğunu beyan eden âyetlerin yorumunda yine aklileştirmeye gidilmekte; söz konusu âyetlerin çeviri ve yorumlarını okuyanların bu âyetlerden, insanın üzerinde yazıcı meleklerin bulunduğunu anlaması mümkün olmamaktadır. Kâf sûresindeki âyetler şöyle tercüme edilmiştir: "(Zıt kutuplarda) konuşlanmış olan o iki (unsur), sağdan ve soldan karşı karşıya geldiği zaman, insandan her hangi bir söz çıkmaya görsün, illa ki, kendi içinde bile onu gözetleyip kaydeden biri vardır."⁴² Görüldüğü gibi ilgili âyetler meallendirilirken gereksiz zorlamalara gidilmiş, yanlışlıklara düşülmüş; herhangi bir meale⁴³ bakıldığında bile manası rahatlıkla anlaşılacak âyetler rasyonelleştirilmeye çalışılmıştır.

Nitekim bu çeviri içinde geçen "unsur" kelimesine düşülen dipnotta şunlar söylenmiştir: "Yani bir önceki âyette yer alan 'insan' ve 'iç ben'i'. Bizim 'konuşlanmış' karşılığını verdiğimiz 'oturmuş güdülere' ve insanı yönlendiren 'köklü saiklere' delalet eden *ka'id*, hem özne hem de nesne anlamına sahiptir...sağ iyiliği, sol kötülüğü sembolize eder. Bunların insanda meleke haline gelen iyilikler-kötülükler olarak yorumlanması mümkün olduğu gibi, insandaki akl-ı selim ve onun zıddı olan içgüdüler olarak da yorumlanabilir. Bu ibareyi Esed 'insanın tabiatında mevcut iki eğilim'

⁴⁰ Müslim, Cihad 58.

⁴¹ Hayrettin Karaman ve dğr., I, 666.

⁴² (Kâf, 50/17-18): اذِ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدًا مَا يَلْفَظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ

⁴³ Örneğin Süleyman Ateş bu ayetleri şöyle çevirmiştir: "Onun sağında ve solunda oturan iki alıcı (melek, onun sözlerini ve işlerini) kaydetmektedir. İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında kendisini gözetleyen, dediklerini zapteden (bir melek) hazır bulunmasın." (Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali)

olarak anlamış ve bunu da içgüdüsel arzu ve dürtüler-sezgisel ve düşünsel akıl zıtlarıyla açıklamıştır."⁴⁴

Bu konuyla ilgili İnfîtar sûresinde geçen âyetlerde de konu daha açık ve net biçimde ele alınmış ve aklileştirme temellendirilmiştir. Söz konusu âyetler şöyle tercüme edilmiştir: "Üstelik üzerinizde gözetleyip hafızaya kaydediciler olduğu halde; onlar kaliteli kaydediciler, ne yaparsanız onu fark edip (kaydeden.)"⁴⁵ Bu mealde geçen "kaydediciler" kelimesine düşülen dipnotta "vicdan, hafıza, bilinç ve bilinç altı gibi insanı insan kılan melekeler/melekler, âyette adı geçen hâfizîn'a dahildirler." deniyor.⁴⁶

Akıcı bir dil, doğru ve anlaşılabilir bir çeviri niteliğinden de uzak olan bu ifadelerde insanın üzerinde bulunup yapıp ettiklerini kaydeden melekler "vicdan, bilinç, meleke" gibi aslında mahiyeti çok da iyi bilinmeyen hususlarla izah edilmeye çalışılmış; bu yönüyle -görüldüğü üzere- geleneksel sahih tefsir anlayışında kabul edilen genel yorumun aksine bilimsel ve rasyonel denebilecek tevellere gidilmiştir.⁴⁷

II. CİNLERİN VARLIĞININ RASYONELLEŞTİRİLMESİ

İslamoğlu mealinde cinlerin mahiyeti ile ilgili birbirinden oldukça farklı, anlaşılması güç, hatta birbiriyle tezat teşkil eden yorumlarla karşılaşırız. Cinlerle ilgili muhtelif yorumlar getirildikten sonra özellikle Hz. Süleyman'ın cinleri istihdam ettiğini⁴⁸ ve cinlerin Hz. Peygamber'i dinlediğini bildiren âyetlerin⁴⁹ yorumunda cinn anlayışı bütünüyle aklileştirilerek "cin

⁴⁴ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 1035, 1036 dn. 3.

⁴⁵ İnfitar, 82/10-12: وَأَنَّ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَعْلَمُونَ

⁴⁶ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 1230, 1231 dn. 9.

⁴⁷ Müfessirler söz konusu âyetleri, yaygın olarak bilindiği üzere "insanın üzerinde yazıcı değerli meleklerin (kirâmen katibîn) bulunduğu ve onun bütün amellerini kaydettiği" şeklinde anlamış ve öyle tefsir etmişlerdir (Geniş bilgi için bk. Beydâvî, *Tefsîr*, V, 92, 177; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 239, 514, 515; Nevevî, *Merâhu lebid*, II, 446, 610; Elmâlî, *Hak Dini*, VI, 4513-5; VIII, 5642.

⁴⁸ "Rabbînin izniyle onun emri altında cinnlerden de çalışan vardı, onlardan her kim emrimizden inhiraf ederse ona sa'îr/çalgın ateş azabını tattırırız. Onlar ona mihrablar, timsaller ve havuzlar gibi çanaklar ve sabit kazandan her ne isterse yaparlardı..." (Sebe', 34/12-13) Ayrıca bk. Neml, 27/17.

⁴⁹ "Deki: Bana, cinlerden bir grubun Kur'an'ı dinleyip biz gerçekten acaip bir Kur'an dinledik, dosdoğru yola hidayet ediyor, biz ona iman ettik, Rabbimize hiçbir şeyi asla ortak koşmayacağız dedikleri vahiyyle bildirildi" (Cinn, 72/1-2 vd.). Cinlerin Hz. Peygamber'e gelip onu dinlediğini beyan eden diğer âyetler için bk. Ahkâf, 46/29-32.

fikirli insan, cin gibi insan, uzak mekânların insanları" şeklinde açıklanmaktadır.⁵⁰

İslamoğlunun cinlerle ilgili yorumlarını takip edersek şu tevellere karşılaşıyoruz: 1) Cinn, ins ile beraber geçtiği tüm yerlerde "görünen-görünmeyen" iradeli varlık çiftini oluşturur ve bunlar birbirinin karşıtıdır, tıpkı Âdem ve şeytan gibi. Rahman sûresinde tekrarlanan "küma"⁵¹ zamirleri de aynı şekilde bir hakikatin iki yüzünü ihsas eder.⁵² 2) Bu özel bağlamda (Neml sûresi 17. âyette) görünmez varlıklar ve insanları, cin ve insan kelimelerinin kök anlamlarının da desteğiyle "cana yakın olmayan" ve "cana yakın olan" diye adlandırmak mümkündür. 3) Neml 17. âyet, 18'le⁵³ birlikte okunduğunda bu kıssadaki görülmeyen varlıklar "karınca çiğneyebilen", dolayısıyla "özgül ağırlığı olan ve iz bırakabilen varlıklar" olmalıdır. 4) Hz. Süleyman'ın ordusundaki cinlerin görünmezlik özelliklerini, "gözden uzak olan, kıt görülen türden varlıklar" olarak açıklamak da mümkündür. 5) Burada (Neml sûresi 17. âyette) cinlere sembolik anlam da verilebilir: Buna göre cinlerle sembolize edilenlerin, büyücülüğün ve astrolojinin merkezi olan Bâbil kastedilmiş olabilir.⁵⁴ 6) Kur'an, şeytan gibi cin kelimesini de hem görülmeyen varlıklar, hem de ender görülen türler için kullanır.⁵⁵ 7) Sebe' sûresi 41. âyete⁵⁶ düşülen dipnotta "buradaki cin, hakikî, vehmî, izafi ve mecazî tüm çağrışımlara sahiptir" deniyor.⁵⁷ 8) Kendilerini duyular yoluyla değil de hissiyat yoluyla duyuran varlıklar. 9) Esrarlı, gizemli, mevhum şeytanî güçler. 10) O zamana kadar görülmemiş, ilk defa görülen veya çok

⁵⁰ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 738, dn. 5; II, 848, dn. 11.

⁵¹ Rahmân sûresinde tekrarlanan رَبِّكُمَْا تَكْذِبَانَ (Ey insan ve cinn topluluğu! Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?) âyetindeki muhatap tesniye zamir kastediliyor (tekrarlanan bazı âyetler için bk. Rahmân, 55/13, 16, 18, 21 ve dğr.).

⁵² *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 246-247.

⁵³ Neml, 27/17-18: "Süleyman'a cin, insan ve kuşlardan oluşan orduları toplandı. Onlar hep böyle zapt ve idare ediliyorlardı. Hatta karınca vadisine vardıklarında bir karınca 'Ey karıncalar! Haydi yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu fark etmeyerek sizi kırıp geçirmesin' dedi."

⁵⁴ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 738.

⁵⁵ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 848.

⁵⁶ Sebe', 34/41: "Melekler 'Sen'i noksan sıfatlardan tenzih ederiz. Onlara karşı sığınılacak velimiz Sen'sin. Hayır onlar cinlere tapıyorlardı, ekserisi onlara inanmışlardı' dediler."

⁵⁷ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 857.

uzaktan gelenler. 11) İlk muhatapların tasavvurundaki folklorik ve mitolojik güçler.⁵⁸

Sıralanan maddelerde görüldüğü üzere müellifin cinlerle ilgili oldukça farklı yorumlar getirdiği, 7. maddede olduğu gibi konunun bazen anlaşılabilir olmaktan bütünüyle uzaklaştığı ve yorumların kendi içinde çeliştiği gözlemlenmektedir (örneğin görünmeyen-ilk defa görünen-ender de olsa görünen gibi).

Bütün bu yorumlardan daha dikkat çeken akıl ve mantık yoluyla cinlerin "insanlaştırılması"dır. Bu anlamda Hz. Süleyman'ın çalıştırdığı cinler, "cin gibi ele avuca sığmayan, cin fikirli kimselerdir". Bu anlayışa göre cinin bir anlamı da "bizatihi görünmez olmayıp o zamana kadar görülmemiş bölge insanının yabancı olduğu garip kimseler veya yabancı varlıklardır".⁵⁹ Ahkâf ve Cinn sûrelerinde anlatıldığı üzere, Hz. Peygamber'e gelerek onu ve okuduğu Kur'an'ı dinleyen cinlerle ilgili olarak şöyle bir tevیل yapılmaktadır: "Eğer 46: 29-32'den⁶⁰ yola çıkarsak, ilk pasajda anlatılan olayın kahramanlarının Hz. Musa'ya inandığı ortaya çıkar. İnsan ve cinlere kendi cinsinden peygamber gönderildiği ifade edildiğine göre, *bu durumda burada cinn adıyla anılanlar insanlar olmalıdır. Şu halde bu âyetlerde geçen cinin anlamı görünmeyen varlık olmaktan çok bölge insanının görmediği uzak mekânların insanları olsa gerektir. Belki Hz. Peygamber haberdar olmadan ve kendilerini görmeden onu dinledikleri için de cinn adını almış olabilirler.*"⁶¹

Müellife göre mahiyet itibarıyla cinlerle şeytanlar arasında hiçbir fark yoktur. Zira şeytanlar, cinlerin yoldan çıkmış olanlarıdır. Nitekim Hz. Süleyman'ın cinler gibi şeytanları da kullandığını ifade eden âyetlerden birinin⁶² yorumunda "bunlar Hz. Süleyman zamanında yaşamış başıbozuk

⁵⁸ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 1178-1179, dn. 2.

⁵⁹ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 848, dn. 11.

⁶⁰ Müellifin sözünü ettiği âyetler, Ahkâf sûresinin 29-32. âyetleridir ki, o âyetlerde cinlerin Hz. Peygamber'i dinleyip iman ettiği ifade edilir.

⁶¹ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 1178-9, dn. 2.

⁶² "Şeytanlardan da onun için dalgıçlık yapanları ve daha başka işler için çalışanları Süleyman'ın emrine vermiştik (Enbiyâ, 21/82): (وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوضُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَلِكَ) Bu âyeti müellif ilginç bir şekilde şöyle çevirmiştir: "Yine dik başlı birileri, hem onun için dalgıçlık yapıyorlar, hem de bunun dışında başka hizmetler görüyorlardı (*Hayat Kitabı Kur'an*, I, 632).

ve hiçbir kural tanımayan vahşi kabileler veya onun devleti sihirbazlıkla yönettiği zehabına kapılan nankör Yahudiler olabileceği gibi, insanoğluna baş eğmeyen tabii güçler de olabilir." deniyor.⁶³

İslamoğlu'nun, bu akılcı cinn (ve şeytan) yorumu –özellikle cinlerin insanlaştırılması-, bilinen geleneksel cinn anlayışından bütünüyle farklılık arz etmektedir.⁶⁴ Çünkü duyu organlarıyla algılanamayan cinlerin mahiyeti hakkında tek bilgi kaynağı Kur'an ve sahih hadislerdir. Bu iki kaynağa göre öncelikle "cinn" diye insanın dışında olgusal bir varlık türü vardır ve o insandan da önce yaratılmıştır.⁶⁵ Kur'an'da yirmi iki yerde geçen cin kelimesi, melek ve insan dışındaki üçüncü varlık türü için kullanılmıştır.⁶⁶ Cinler, gözle görünmezler, ancak görünmezlikleri de kesin değildir.⁶⁷ Cinler, insanlardan; göklere çıkabilmek,⁶⁸ oldukça kısa sürede (bir insanın oturduğu yerden kalktığı sürede) uzak bir yerdeki eşyayı alıp getirebilmek gibi⁶⁹ farklı niteliklere de sahiptirler. Onlar da kulluk etmek için yaratılmışlardır,⁷⁰ kendilerine dini tebliğ edecek peygamberler de gönderilmiş, bir kısmı iman etmiş, bir kısmı ise etmemiştir,⁷¹ hatta Hz. Peygamber hem cinlere hem de insanlara peygamber olarak gönderilmiştir, onun için kendisine resûl's-sekaleyn (iki grubun peygamberi) denmiştir, cennetlik

⁶³ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 632, dn. 1.

⁶⁴ Görebildiğimiz kadarıyla, tefsir kaynaklarında müellifin yorumuna benzer bir cinn yorumuyla karşılaşmıyoruz.

⁶⁵ Hicr, 15/27.

⁶⁶ Ahmet Saim Kılavuz, "Cin", *DİA*, VIII, 8.

⁶⁷ Hz. Peygamber'in kendilerine Kur'an okurken cinleri görüp görmediği konusunda sahabeden iki farklı görüş nakledilmiştir: Abdullah İbn Mes'un'un görüşüne göre Peygamber (s.a.v.) kendilerine Kur'an okurken cinleri görmüş (Müslim, Salât 33; Tirmizî, Tefsir 46), Abdullah İbn Abbas'a göre ise görmemiştir (Buharî, Tefsir, sûre 72; Müslim, Salât 33). Bununla beraber Hz. Süleyman'ın emri altında bulunan varlıklara, Sebe' melikesi Belkıs'ın tahtını kimin getirebileceğini sorması üzerine cinlerden bir ifritin "sen yerinden kalkıncaya kadar ben getiririm" diye cevap vermesinden, insanlarla cinlerin konuşulabileceği, cinlerin bir kılığa girebileceği ve görülebileceği sonucu çıkarılabilir (ilgili âyetler için bk. Neml, 27/38-40).

⁶⁸ Cinn, 72/8-9.

⁶⁹ Neml, 27/39: "Cinlerden biri, sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm. Çünkü ben gerçekten ona muktedirim ve emin biriyim."

⁷⁰ Zâriyât, 51/56: "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım".

⁷¹ En'am, 6/130.

ve cehennemlik olanları vardır, onlar da insanlar gibi yer, içer, evlenir ve çoğalırlar, dolayısıyla erkeklik ve dişilikleri vardır, doğar, büyür ve ölürlür.⁷²

Bu kısa izah çerçevesinde değerlendirildiğinde yazarın cinn tefsiri sağlam bir zeminde durmamakta, anlaşılabilir, delile dayalı bir görünüm arz etmemekte; yukarıda 11 maddede özetlendiği gibi kapalı, çelişkili bir görüntü vermekte, nihayet mantıki bir çıkarımla cinlerden kastın insanlar olduğu söylenebilmektedir.

III. HZ. İSA'NIN BEŞİKTE KONUŞMASININ RASYONELLEŞTİRİLMESİ

İslamoğlu, Hz. İsa'nın mucizevî bir şekilde beşikte konuştuğunu beyan eden âyetleri de kendince yorumlamış ve rasyonelize etmeye çalışmıştır. Kur'an-ı Kerim'de "O, insanlara hem beşikte hem de yetişkin iken konuşacak ve o, salihlerden olacak" mealindeki âyetle,⁷³ "Derken onu yüklenerek/taşıyarak kavmine getirdi. 'Ya Meryem!' dediler. Çok kötü bir şey getirdin. Ey Harun'un kız kardeşi! Baban kötü bir adam değildi, annen de iffetsiz biri değildi. Bunun üzerine Meryem ona (beşikteki İsa'ya) işaret etti. 'Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?' dediler. O bebek dedi ki: 'Ben Allah'ın kulu-yum, o bana kitabı verdi ve beni peygamber yaptı, beni her nerede olursam olayım mübarek kıldı ve hayatta olduğum müddetçe namaz ve zekâtı bana tavsiye etti..." mealindeki âyetlerde⁷⁴ Hz. İsa'nın daha beşikte yatırılan veya taşınan bir bebek iken mucizevî olarak konuştuğu ifade edilmiştir.

Müellif, bu konudaki görüşünü Meryem sûresi 29. âyete⁷⁵ düştüğü dipnotta şöyle dile getirmiştir: "Ebu Ubeyde bu âyetin yorumunda Kâne

⁷² Cinlerin bu özellikleriyle ilgili bk. Buharî, Tevhid 7; Müslim, salât 33, Zikir 18; Tirmizî, Tefsir, sûre 46. Ayrıca bk. Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, XV, 25-36; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, IXXX, 160, 161.

⁷³ Âl-i İmrân, 3/46: وَيَكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ فَآتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا يَا أختَ هَارُونَ مَا كَانَ الْبَوْلُ امْرَأًا سَوْءٌ وَمَا كَانَتْ لَكَ بِنْتًا فَأشارت إليه قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِي الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُفِنْتُ حَيًّا

⁷⁴ İslamoğlu bu âyeti şöyle meallendirmiştir: "Bunun üzerine (Meryem) çocuğa işaret etti. Onlar; Biz, daha dünkü bir beşik bebesiyle nasıl muhatap oluruz!?" dediler. Bu çeviride metne bağlı kalınmadığı, diğer bir ifade ile lafzî üslûbun manaya yansıtılmadığı, metne hakiki anlamını vererek meallendirmek mümkün iken, mecazî manaya gidildiği; dolayısıyla zihinde oluşturulan tasavvurun metnin anlamını belirlemede esas teşkil ettiği görülmektedir. Halbuki âyetin manası yalın haliyle şöyle ifade edilebilir: "Bunun üzerine Mer-

yardımcı fiilinin⁷⁶ farklı okunuşlarının⁷⁷ anlama nasıl yansıdığını göstermiş, birinci sıraya ise 'geçmişte kalmış, olup bitmiş bir iş' anlamını yerleştirmiştir. İşte bu bağlamda kâne'nin açılımı olarak gördüğümüz 'daha dünkü' ifadesini parantez içine almadık. *Bir sonraki âyette kendisine peygamberlik verildiğini söyleyen Hz. İsa'nın, henüz düşünme melekeleri tekâmül etmemiş ve hayat tecrübesi oluşmamış bir beşik bebesi olması düşünülemez.* Kaldı ki 31. âyette salât ve zekât'la emrolunduğunu, 32. âyette de anasına iyilik yapmakla emrolunduğunu ve zorba kılınmadığını söyler. *Bütün bunları, beşik bebesinin değil, erişkin birinin yapabileceği şeyler olduğu açıktır.* Belli ki, genç yaşta peygamberlik verilen Hz. İsa, onların gözünde 'ağzı süt kokan dünkücük' olarak görülmektedir. Yaşını başını almış Yahudilerin, genç bir insanın kendilerine ebedî hakikatleri hatırlatmasını onur meselesi yaptıkları açıktır.⁷⁸

Bu ifadelerde İslamoğlu'nun, İsa (a.s.)'ın beşikte iken konuşmadığına dair iddiasını Ebû Ubeyde'nin (ö. 2010/825) "Kâne" nakıs fiiline verdiği manaya dayandırdığı görülmektedir. Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'an* adlı söz konusu eserine bakıldığı zaman, "Kâne" fiilinin çeşitli manalar için kullanıldığı,⁷⁹ bu manalardan birinin de Kâne'nin mazi/geçmiş zaman için

yem ona işaret etti. Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz? dediler." (Elmalılı Hamdi Efendi)

⁷⁶ Acaba nakıs fiil mi kastediliyor? Nakıs fiil, yardımcı fiil midir? Müellifin, Kâne'nin nasıl yardımcı fiil olduğunu veya Arapça'da yardımcı fiilin ne demek olduğunu kısaca izah etmesi beklenirdi.

⁷⁷ Kur'an ve Tefsir ilminde "farklı okuyuş", "kıraat farklılıklarını" ifade eder. Kâne'nin farklı bir kıraatinin olmadığına göre burada kastedilen kâne'nin farklı manalarıdır. O zaman, kullanılan kelimelere bilinenin dışında bir mana yüklenirse açıklama getirilmesi kaçınılmaz olur.

⁷⁸ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 584, dn. 4. Krş. "Yaşlı Yahudî âlimler, onu beşikteki çocuğun nasıl büyüyüp daha dünkü çocuğun bir genç adam olduğunu söylüyorlardı, sanki ona hitap etmek onurlarına dokunuyormuş gibi. 30 ve 31. âyetlerde bu olayın İsa'nın yetişkin bir yaşta olduğu zamana ait olduğuna işaret ediliyor." (Mevlana Muhammed Ali, *Kur'an-ı Kerim, Terçümesi ve Mealî*)

⁷⁹ Ebu Ubeyde Kâne fiilin dört manada kullanıldığını ifade etmiştir: 1. Mâzi/geçmiş zaman, 2. Vaktinde olmak, yeni olmak (Hadese sâatehû). Bu ikinci yoruma göre Ebu Ubeyde söz konusu âyeti şöyle tefsir eder: Şu anda beşikte olan bir çocukla biz nasıl konuşabiliriz? (keyfe nükellimü men hadese sâatehû fi'l-mehdi sabiyyen), 3. Yekünü (olur). Bu anlam, "ve kâne'l-lâhü alimen hakîmen (Allah âlimdir, hakîmdir)" âyetinde geçtiği üzere "geçmişte, şimdi ve gelecekte" demektir, 4. Kâne, zâide. (Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, II, 7-8.) Ebu Ubeyde, dört madde içerisinden sadece 2. maddeyi âyete

olduğu müşahede edilir. Ebû Ubeyde eserinde, tefsir geleneğinde birçok müfessirin yaptığı gibi kelimenin anlam farklılıklarını sıralamış, içlerinden herhangi birini tercih etmemiştir. Dolayısıyla Ebû Ubeyde'nin, Hz. İsa'nın beşikte iken konuşması ile ilgili metinde geçen Kâne'ye verdiği farklı manalardan, onun görüşünün böyle olduğu (burada Kane'nin mâzî manasını tercih ettiği) sonucu çıkarılamaz. O sadece Kâne'nin değişik manalara geldiğini izah etmiş, kendi görüşünü sarâhaten belirtmemiştir.

Tefsir kaynaklarına müracaat edildiği zaman özellikle müfessirlerden bazılarının söz konusu âyette geçen Kâne fiilinin ne anlama geldiği ile ilgilendikleri ve meseleye açıklık getirdikleri görülür. Mesela müfessir Zemahşerî (ö. 538/1143) âyette zikredilen Kâne'nin cümleyi, hem yakınlık hem uzaklık bildirecek şekilde kapalı bir mazi kipine soktuğunu, ancak burada hâsseten yakınlık için geldiğini, zira kelâmın yapısının buna delalet ettiğini ve bunun taaccüp/şaşkınlık⁸⁰ ifadesi için zikredildiğini söyler.⁸¹ Bu meseleyi izah etmeyi zorunlu gördüğü anlaşılan İbn Kesîr (ö. 774/1372) ise âyette geçen "Beşikte bulunan bir çocukla nasıl konuşabiliriz?" ifadesini, "Çocuk ve küçük halde beşiğinde bulunan bu kimse nasıl konuşabilir? (Ey men hüve mevcûdün fi mehdihî fi hâli sıbâhü ve sığarihî keyfe yetekellemü)" şeklinde açıklar.⁸²

Görebildiğimiz kadarıyla müfessirlerden herhangi biri, Kâne'nin bu âyette geçmiş zamana (mâziye) ait olduğunu söyleyerek Hz. İsa'nın beşikte iken konuşmadığını iddia etmemiştir.⁸³ Aksine birçok müfessir, Hz. İsa'nın bu esnada 40 günlük olduğunu (dolayısıyla Hz. Meryem'in lohusalıktan kurtulduğunu), annesini emerek insanların karşısına çıktığını, soluna yaslanarak ve parmağıyla işaret ederek konuştuğunu, bundan sonra da konuşabilecek çağa gelinceye kadar ağzından başka bir kelâm çıkmadığını

uygulamaktadır. Buradan, onun bu manayı tercih ettiği sonucu çıkarılabilir. 2. maddeye göre açıkça Hz. İsa'nın beşikte iken konuştuğu ifade edilir.

⁸⁰ Kastedilen taaccüp, beşikteki bebeğin konuşmasının doğurduğu taaccüptür.

⁸¹ *el-Keşşâf*, II, 507.

⁸² *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 126.

⁸³ Burada Muhammed Esed, ayrı düşünülmelidir. O Kâne'nin kullanımına girmeden doğrudan âyetin sembolik bir mana taşıdığını, dolayısıyla Hz. İsa'nın beşikte iken konuşmuş olamayacağını söylemiştir (bk. *Kur'an Mesajı*, I, 98, dn. 33; II, 613, dn. 23, 24) İslamoğlu'nun bu yorumunda yine Muhammed Esed'in görüşlerinden yararlandığı görülmektedir.

bildirmişlerdir.⁸⁴ Kaldı ki Kâne fiilinin geçmiş zamana ait olduğu kabul edilse bile bunun, Râğıb el-İsfahanî'nin (ö. 503/1109) belirttiği gibi "ednâ vaktin"⁸⁵ (en yakın zaman) demek olduğu, "edna vaktin" ifadesinin ise Zemahşerî'nin az önce zikredilen görüşüyle aynı manaya geldiği sonucu çıkar. Zeccâc (ö. 311/923), Mâtürîdî (ö. 333/944), Beğavî (ö. 516/1122), Fahrettin er-Râzî (ö. 606/1209), Hâzin (ö. 741/1341), Ebussuud Efendi (ö. 982/1574), Şevkânî (ö. 1250/1834), Âlûsî (ö. 1270/1854), İbn Âşûr (ö. 1390/1970), Seyyid Kutup (ö. 1386/1966), Said Havva (ö. 1409/1989), Hicâzî, Zuhaylî ve Süleyman Ateş gibi birçok müfessir, tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde İsa (a.s.)'ın beşikte iken konuştuğunu vurgulamışlardır.⁸⁶

Söz konusu âyetin siyâk-sibâki ve Hz. İsa'nın başka bir kısım mucizevi durumları da onun beşikte iken Allah tarafından konuşturulduğunu gösterir. Mesela zikredilen âyetlerin sibâkında Hz. Meryem'in, Hz. İsa'yı yüklenerek/taşıyarak (tahmilühü)⁸⁷ kavminin huzuruna geldiği bildirilmektedir ki, bu açıkça Hz. İsa'nın o vakitte "beşik bebesi" olduğunu gösterir. Ayrıca Hz. İsa'yı babasız dünyaya getiren, ona daha sonra da bir çok mucize bahşeden⁸⁸ Allah Teala'nın, onu bebekliğinde mucizevi bir şekilde konuşabileceği izahıtan varestedir. Yine Elmalılı Hamdi Efendi'nin de işaret ettiği

⁸⁴ Bu konuda yukarıda zikredilen kaynaklara ilave olarak bk. Beydâvî, IV, 6; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, I, 220; II, 978; Nevevî, I, 125; II, 8; Kâzerûnî, *Hâşiye 'alâ Envârü't-Tenzil*, IV, 6; Elmalılı, II, 1103; Hayrettin Karaman ve dğr., *Kur'an Yolu*, I, 576; III, 597, 598.

⁸⁵ Râğıb el-İsfahanî *el-Müfredât* adlı eserinde Kâne fiilinin muhtelif manalarını irdelemiş, söz konusu âyette geçen kâne'nin geçmiş zamana ait bir fiil kipi olduğunu kabul etmekle beraber manasının oldukça yakın bir geçmişe (ednâ vaktin) tekabül ettiğini bildirmiş, âyetin "Beşikteki bir çocukla nasıl konuşalım?" kısmını "Beşikte bulunan bir çocuk nasıl da konuştu (keyfe tekelleme men kâne fi'l-mehdi sabiyyen)" şeklinde açıklanabileceğini söylemiştir (bk. *kvn md.*, s. 668.)

⁸⁶ Bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, III, 328; Mâtürîdî; *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 304, 305; IX, 134; Beğavî, *Meâlimü't-tenzil*, I, 302; Fahrettin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, VIII, 45-47; XXI, 178; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, I, 246; III, 186; Ebussuud Efendi *İrşâdü'l-akli's-selîm*, II, 36; V, 263, 264; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, I, 564, 565; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 260; IX, 128, 129; İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, III, 247; Seyyid Kutup, *Fî zilâlî'l-Kur'an*, IV, 2308; Saîd Havva, *el-Esâs fi't-tefsîr*, II, 767; VI, 3264; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, XVI, 97; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, III, 231; XVI, 82; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, V, 376.

⁸⁷ Meryem, 19/27: فَاتَتْ بِهَا قَوْمًا تُخِيلُهُ

⁸⁸ Bk. Göğe yükseltilmesi (Nisâ, 4/157-158), körü ve abraşlıyı (bir tür cilt rahatsızlığı, lekeli ciltli) iyileştirmesi, ölülere diriltmesi (Âl-i İmrân, 3/49-50; Mâide, 5/110.)

gibi,⁸⁹ Hz. İsa'nın beşikte iken konuşması, onun aynı zamanda Allah tarafından "kelime"⁹⁰ olarak nitelendirilmesinin bir sonucu olabilir.

İslamoğlunun sözü edilen âyetle ilgili yorumlarını ve o yorumların tutarsızlığını belirttikten sonra bir de Meryem sûresi 30. âyete (*İsa dedi ki, ben Allah'ın kuluyum, O bana kitabı verdi ve beni nebi kıldı* âyetine) düştüğü dipnotta esasında kendi içinde çelişkiye düştüğünü vurgulamak durumundayız. O, söz konusu dipnotta şunları dile getirmiştir: "Önceki âyetle bu âyet arasında zamansal bir farklılık olsa gerektir. Kur'an'ın bu veciz (eliptik ve eksilteli) üslûbunun örneklerini birçok yerde görmek mümkündür. *Bu iki pasaj arasında İsa büyümüş, vahiy almış ve tebliğ memur kılınmış olmalıdır.* Âyetin açıkça gösterdiği budur."⁹¹ Bu alıntıda özellikle "İsa büyümüş, vahiy almış ve tebliğ memur kılınmış olmalıdır" ifadesinden, daha önceki âyette geçen ibarede İsa'nın en azından küçük bir çocuk olduğu kabul edilmiş olmaktadır. Halbuki önceki âyetin dipnotunda (yukarıda tekrarlandığı gibi), kesinlikle İsa'ya genç yaşta peygamberlik verildiği ve beşikte iken değil yetişkin çağında konuştuğu iddia edilmişti.

Sonuç itibarı ile İslamoğlunun İsa (a.s.)'in mucizevî bir şekilde beşikte konuşmadığı yönündeki tezi, tefsir yöntemi ve ilmî usullere dayalı deliller muvacehesinde kabul edilebilirlik özelliği taşımamaktadır.

IV. CEHENNEM VE AZABININ EBEDİLİĞİNİ İFADE EDEN ÂYETLERİN RASYONELLEŞTİRİLMESİ

Müellifin rasyonelize etmeye çalıştığı ama meseleleri izah ederken çelişkiye düşmekten kendini kurtaramadığı konulardan biri de Cehennem'in veya Cehenneme girecek olanların orada ebediyeti meselesidir. Yazara göre

⁸⁹ *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1103.

⁹⁰ Bakara, 2/45; Nisâ, 4/171.

⁹¹ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 584. Aynı sayfadaki 4 ve 5. dipnotları karşılaştırınız. Ayrıca "önceki âyetle bu âyet arasında zamansal bir farklılığın olduğundan" bahsediliyor. Böyle bir farklılığın olması için, bu âyetlerin tarihin seyri içinde Hz. Muhammed'den önce inmiş olması; buna göre önceki âyetin İsa (a.s.)'in doğduğu, sonraki âyetin de kendisine peygamberlik verildiği esnada nazil olması, ayrıca sonraki âyetin inmesi için aradan uzun süre geçmesinin beklenmesi gibi bir garabetin kabul edilmesi gerekir. Âyetler tabii bağlamı içinde ve bilinen tefsir usulü çerçevesinde ele alınmayınca elbette ki bu tür kaymalar olur. Halbuki iki âyet arasında zamansal bir farklılık bulunmamakta, sûrenin nüzûlü ve âyetlerin bütünlüğü içinde tam bir uyum arz etmekte ve beşikteki İsa mucizevî bir şekilde konuşmaktadır.

doğru ve akla yatkın olan esasında Cehennemin, dolayısıyla azabın sürekli olmayıp geçici bir süre devam ettikten sonra bitmesidir. Yazar yoğun ve ağırlıklı olarak bu fikri savunmakla beraber bazı âyetlerin yorumunda ciddi tutarsızlar sergilemektedir. Bu tutarsızlıklar birkaç maddede şöyle özetlenebilir:

1. Lokman sûresi 9. âyette⁹² geçen "Onlar orada ebedî kalacaklar." (hâlidîne fihâ) ifadesine düştüğü dipnotta müellif şöyle diyor: "Onlar orada ebedi kalacak." ibaresinin Cehennemlikler için değil de Cennetlikler için kullanılması çarpıcıdır. Bu "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır (7: 156) âyeti ışığında anlaşılmalıdır."⁹³

Müellif, "onlar orada ebedi kalacaklar" (hâlidîne fihâ) ibaresinin cehennemlikler için, konunun akışı içinde sadece bu sûrede mi yoksa Kur'an'ın tamamında mı kullanılmadığını açıkça belirtmiyor. "Bu bağlamda veya bu sûrede" diye bir kayıt getirmemesinden, onun bu ifadelerinin Kur'an'ın geneline yönelik bir yargı olduğu, başka bir deyişle söz konusu ifadenin Cehennemlikler için geçmediğini söylemek istediği anlaşılıyor. Nitekim Cehenneme girecek olan inkârcıların orada ebedi kalacaklarına dair (hâlidîne fihâ ebedâ gibi) âyetlerin türçüme ve yorumlarında bu konuya ya hiç girilmiyor ya da konu adeta başka taraflara kaydırılıyor. Mesela Cehenneme girecek olan inkârcıların orada ebedî kalacaklarını (hâlidîne fihâ ebedâ) bildiren Nisâ sûresinin 169 ile Cinn sûresinin 23. âyetlerinde konuya hiç temas edilmiyor. Kaldı ki Nisâ sûresindeki âyette (إلا طريق جهنم خالدين) konuyla alakalı ciddi çeviri sorunuyla karşılaşırız. Bu âyet şöyle Türkçeleştirilmiştir: "Sadece Cehennem yolunu (gösterecektir), orada **kalıcıdır**lar: ve bütün bunlar Allah için pek kolaydır."⁹⁴ Görüldüğü gibi âyette geçen "hâlidîne fihâ ebedâ" ifadesinde, "ebeden"

⁹² Âyetin bir önceki âyetle beraber meali: "İman edip salih amel işleyenlere Na'im cennetleri vardır. Onlar orada Allah'ın bir va'di olarak sonsuza dek kalacaklardır. O Allah, Azîz'dir, Hakîm'dir" (Lokman, 31/8-9.)

⁹³ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 809, dn. 10. A'râf, 7/156. âyette geçen "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" ifadesi burada bağlamı göz ardı edilerek kullanılmıştır. Zira âyetin siyak-sibakında Yüce Allah'ın dilediğine azap edeceği, buna mukabil rahmetini müttükilere, zekâtını verenlere, Allah'ın âyetlerine iman edenlere ve Hz. Peygamber'e ittiba edenlere ihsan edeceği ifade edilmektedir: قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ

⁹⁴ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 185.

kelimesi hiçbir şekilde çeviriye yansıtılmamış, "hâlidine" kelimesine de sadece "kalcıdırılar"⁹⁵ denip aslını yansıtan "ebedilik" manası verilmeden meallendirilmiştir. Bununla beraber bir dipnot düşülerek cehennem veya azabının ebediliğine hiçbir şekilde dikkat çekilmemiştir. Cinn sûresindeki ilgili âyeti de⁹⁶ "Artık kim Allah'a ve Elçisine karşı gelirse, iyi bilsin ki onun payına içinde ebedi kalacağı Cehennem düşecektir"⁹⁷ şekline tercüme edip Cehennem azabının ebedi olduğuna hiçbir şekilde değinilmemiştir.⁹⁸

2. Yazar, Hûd sûresi 106-108. âyetlerle⁹⁹ Nebe' sûresi 23. âyetin¹⁰⁰ yorumunda "bir kısım otoritelerin, inkarcılara uygulanacak cehennem azabının bir süre devam ettikten sonra sona ereceği görüşünü savunduklarını" nakletmektedir.¹⁰¹ Bu nakil, "Ben söylemiyorum onlar söylüyorlar." türünden kendi fikrini gizleyip iddia edenlerin görüşlerini öne çıkarmaya yönelik bir tavır arz etmesine rağmen esasında müellifin kendi görüşünün de böyle olduğu gerçeğini değiştirmez. Zira esas görüş¹⁰² dururken, o görüşlerin aktarılması yersiz ve gayesiz değildir. Nitekim zaten müellif, En'âm sûresi 128. âyete düştüğü dipnotta bu görüşte olduğunu açıkça belli etmiştir. Söz konusu âyet "...Allah, 'Ateş sizin içinde yerleşip kalacağınız ikametgâhınız olacaktır; tabi ki Allah aksini dilemedikçe' diyecektir." Şeklinde meallendirildikten sonra "tabi ki Allah aksini dilemedikçe" (إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ)

⁹⁵ "Kalcıdırılar" ifadesi, "hâlidine fihâ ebedâ" ifadesinin karşılığı olamayacağı gibi "hâlidine" kelimesinin de çevirisi değildir. Olsa olsa mâkisîne'nin (bk. Kehf, 18/3) meali olabilir.

⁹⁶ Cinn, 72/23: وَمَنْ يَغْصِ اللَّهُ وَرَسُولُهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا

⁹⁷ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 1181. Çeviride geçen "içinde ebedi kalacağı" ifadesi, "hâlidine" kelimesinin karşılığı olabilir. Buna göre âyette geçen "ebeden" kelimesi, çeviriye yansıtılmamış demektir.

⁹⁸ Bakara, 2/167; A'râf, 7/40; Tevbe, 9/68, Ahzâb, 33/64-65 gibi âyetlerde de Cehennem azabının sürekli olduğu; dolayısıyla inkarcıların Cehennemden çıkıp Cennete giremeyeceği ifade edilir. Söz konusu âyetlerin hiçbirinde *Hayat Kitabı Kur'an* müellifi bu konuya girmez.

⁹⁹ Hûd, 11/106-108: "Şaki/bedbaht olanlar Cehennemdedirler. Orada çok acı nefes alıp vereceklerdir. Semalar ve yeryüzü devam ettikçe Rabbinin dilediği müddet hariç orada ebedi kalacaklardır. Zira Rabbin dilediğini yapandır. Amma mesut olanlar Cennettedirler. Semalar ve yeryüzü devam ettikçe, sonsuz bir ihsan olmak üzere Rabbinin dilediği müddet hariç orada ebedi kalacaklardır."

¹⁰⁰ Nebe', 78/23: "İnkarcılar Cehennemde çağlar boyu kalacaktır."

¹⁰¹ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 421, dn. 5; II, 1214, dn. 19.

¹⁰² Kafirlerin ebediyen Cehennemde kalıp kalmayacağı görüşü ile ilgili geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Azab", *DİA*, IV, 302-309.

kısmına şu not düşülmüştür: "Cehennemliklere ilişkin bu istisna cümlesinin Cennetlikler söz konusu olduğunda kullanılmaması, Cehennem'in 'dâru't-terbiye'¹⁰³ olduğu görüşünün teyidi sayılabilir.¹⁰⁴ Bu alıntıda dikkat çekilen "Cehennemliklere ilişkin istisna cümlesinin Cennetlikler söz konusu olduğunda kullanılmadığı" ifadesi, doğru bir ifade değildir. Zira bu istisna, bir kere dahi olsa Hûd sûresi 108. âyette Cennetlikler için de geçmektedir.¹⁰⁵ Şimdi bu âyete göre Cennet ehlinin de Cennette bir süre kaldıktan sonra oradan çıkarılacakları anlamına gelebilir mi? Bilindiği üzere müminler için Cennetin ebediliği meselesi ihtilaf konusu bile yapılmamıştır.¹⁰⁶

İkinci maddede açıkça görüldüğü üzere İslamoğlu, inkârcılar için Cehennem azabının ebedî olmadığını, bir süre azap çektikten sonra onların da nihayet cennete gireceklerini iddia etmektedir. Ne var ki müellifin bu konuda tam bir karara varamadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Mâide sûresi 37. âyete¹⁰⁷ düştüğü dipnotta yukarıda iddia ettiği görüşüyle çelişir açıklamada bulunmuştur: "Bu âyet, günahkâr müminin Cehennemden çıkıp çıkamayacağıyla değil, 36. âyette açıkça belirtildiği gibi kâfirin çıkamayacağıyla ilgilidir."¹⁰⁸ Bu açıklamayla yetinmeyen müellif, fikrinin daha iyi anlaşılması için "Secde sûresinin 20. âyetinde¹⁰⁹ geçen benzer bir ifade, 18. âyetteki 'fâsıklar' ile kâfirlerin kastedildiği göz ardı edildiği için yanlış anlaşılmıştır" izahını eklemeyi gerekli görmüştür.¹¹⁰

¹⁰³ Bu Cehenneme sıfat olarak getirilen "daru't-terbiye" tabiri, müellife ait orijinal bir ifade mi yoksa kaynaklarda kullanılan bir terkip mi, açıklık getirilmediği için bilemiyoruz.

¹⁰⁴ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 250, dn. 4.

¹⁰⁵ Bu istisna, inkarcılar için de yalnızca iki defa geçmektedir: En'âm, 6/128; Hûd, 11/107.

¹⁰⁶ Bu konuda bilinen tek aykırı görüşü Cehm b. Safvan ileri sürmüştür. Bk. Bekir Topaloğlu, "Cennet", *DİA*, VII, 385-386.

¹⁰⁷ Mâide, 5/36-37: "Şüphesiz bütün yeryüzü ve bir o kadarı daha kafirlerin olsa Kıyamet gününün azabından kurtulmak için onları fidye verecek olsalar kendilerinden asla kabul edilmez. Onlara gayet acı bir azap vardır. Ateşten çıkmak isteyecekler, fakat ondan çıkacak değildir. Onlara sürekli bir azap vardır."

¹⁰⁸ Cehennem azabının sürekli olmadığı iddiası bir tarafa, müellif, bizzat Cehennem'in kendisinin ebedi olamayacağı yönündeki görüşleri serdetmiş ve savunmuşken bu cümle ciddi bir çelişki doğurmaktadır.

¹⁰⁹ Secde, 32/20: "Fasıklık etmiş olanlara gelince, onların barınakları Cehennemdir. Ne zaman ondan çıkmak isteseler, tekrar iade olunur ve kendilerine 'yalanlayıp durduğunuz ateşin azabını tadın' denir."

¹¹⁰ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 198, dn. 1.

3. Kanaatimizce "Cehennem azabının" sonlu veya sonsuzluğu ile "Cehennem" sonlu veya sonsuzluğu birbirine karıştırılmıştır.¹¹¹ İslami ilimlerde kâfirler için Cehennem azabının sürekliliği az-çok tartışma konusu edilmişse de Cehennem (ve Cennetin) ebediliği münakaşa konusu yapılmamıştır. Zira bu mesele müellifin de kabul ettiği üzere¹¹² gaybî bir mesele olup insanlığın bilgisi dâhilinde değildir.

Taberî (ö. 310/923), Mâtürîdî (ö. 333/944), Fahrettin er-Râzî (ö. 606/1209), Ebussuud Efendi (ö. 982/1574), Âlûsî (ö. 1270/1854), Kâsımî (ö. 1332/1914), İbn Âşûr (ö. 1390/1970), Seyyid Kutup (ö. 1386/1966), Said Havva (ö. 1409/1989) ve Zuhaylî gibi müfessirler, günahkâr müminin, şayet mağfiret edilmezse, günahı kadar cehennemde cezalandırıldıktan sonra oradan çıkıp cennete gireceğini, kâfirlerin ise hiç çıkmamak üzere ebediyen cehennemde kalacağını bildirmişlerdir.¹¹³

V. İSRÂ HADİSESİN RASYONELLEŞTİRİLMESİ

Müellif, "isrâ" hadisesini sadece kelimenin lügavî kökenine istinat ederek yorumlamakta, buradan yola çıkarak isrâ'nın "maddî değil manevî bir yürüyüş" olduğunu iddia etmektedir. İsrâ sûresi 1. âyete¹¹⁴ düştüğü dipnotta müellif bu hususla ilgili şu açıklamaları yapmaktadır: "Esrâ, 'insanlık, şeref, onur' anlamına gelen *es-serv* kökünden türetilmiştir (Etimolojik bir

¹¹¹ Bk. Hûd, 11/106-108. dn. 5'de (I, 420, 421) Cehennem azabından; Nebe', 78/23 dn. 19'da (II, 1213, 1214) ise Cehennem sonlu veya sonsuzluğundan bahsediliyor. Bir de şu var ki, Cehennem azabının nihayete ereceği ifade edilirken, kafirler için mi yoksa müminler için mi olduğu da ayrıca saraheten belirtilmelidir. Bu konuda da bazen kastı izah açısından karışıklık meydana gelebilmektedir (bk. I, 421). Zira Cehennem azabının günahkar müminler için sürekli olup olmayacağı meselesi ile kafirlerin ebediyen orada azap görmesi meselesi, tamamen birbirinden farklı konulardır (bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Azab", *DİA*, IV, 302-309.)

¹¹² Bk. *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 421, dn. 5.

¹¹³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 578, 583, 585; Mâtürîdî; *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 116; VII, 238, 243; XI, 388, 389; Fahrettin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XVIII, 51, 54; XXV, 200; XXX, 147; Ebussuud Efendi *İrşâdü'l-akli's-selîm*, II, 258; IX, 47; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IV, 34; XVI, 163; Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, IX, 170, 171; XVI, 312, 313; XVII, 133; İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, VI, 165, 166; Seyyid Kutup, *Fî zilâlî'l-Kur'an*, IV, 1927; V, 2883; Saîd Havva, *el-Esâs fi't-tefsîr*, VIII, 4483; XI, 6184; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, VI, 40; XXII, 116; XXIX, 178.

¹¹⁴ İsrâ, 17/1: سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا

tahlil için bkz. 89: 4, not 5)¹¹⁵. *es-Seriyy* 'büyümek ve yücelmek' anlamına gelir (Lisân). *Esrâ'nın 'yüceltme' anlamı, yürüyüşün maddi değil manevi, yolculuğun yatay değil dikey, amacın da yolcuya kilometre kat ettirmek değil 'yüceltmek' olduğunu sonucunu verir.* Kur'an bu müşahedenin adını açık ve net olarak İsrâ koymaktadır.¹¹⁶

Esasında "esra" (أَسْرَى) fiilinin kökü, "serâ-yesrî seryen (sirâyeten ve süren)" şeklinde olduğu yaygın olarak bilinmekte ve öyle kullanılmaktadır. Bu anlamda "serâ" fiili "gece geçti", "gece gitti", "esra" fiili ise "gece yürütü" manasına gelmektedir. Müellifin dediği gibi esrâ'nın aslının "serâ-yesrû-serven (ve serâveten)" şeklinde olduğu iddia edilirse o zaman anlam farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda "serâ" fiili "şerefli oldu, cömert oldu, üzerinden çıkardı attı," "esra" fiili ise bu "if'âl" kalıbında "serâ" ile aynı manada kullanılmaktadır.¹¹⁷ Serâ-yesrû ile ilgili farklı bir kullanıma Râğîb e-İsfahanî (ö. 503/1109) işaret etmektedir. İsfahanî, esrâ'nın "gece yürümek" ("serâ-yesrî") şeklindeki bilinen genel anlamını verip ardından esrâ'nın aslının serâ-yesrî'den değil de "serât" lafzından (serv kökünden) geldiğinin de söylendiğini (kiyle ile), serât'ın "geniş yer/arz" demek olduğunu bildirmekte, bu yönüyle "Geceleyin kulunu yürüten Allah noksan sıfatlardan münezzehdir" âyetinin manasının "Allah onu arzın/yeryüzünün geniş ve yüksek bir alanına götürdü" manasına geldiğini zikretmektedir.¹¹⁸ Görüldüğü üzere "esrâ" fiili müellifin dediği gibi "serv" kökünden gelse bile "şerefli ve cömert olmanın" yanında "maddi olarak bir yerden başka bir yere götürmeyi" de ifade etmektedir. Esrâ'nın "serv" kökünden geldiği kabul edilirse o zaman manası "şeref verdi, onurlandırdı" olur ki lügatlarda esrâ bu manada kullanılmaz.¹¹⁹ Müellif, fiilin kökünün "serv" olduğunu iddia etmekle beraber, esrâ'yı çeviride "yürüttü" diye tercüme etmiştir.¹²⁰

Dikkatle incelendiğinde esasında müellifin "esrâ" fiilinin kökünü doğru tespit edemediği, fiilin "serâ-yesrî" şeklinde yaî olduğunu gözden kaçırdığı

¹¹⁵ Müellifin yaptığını söylediği etimolojik tahlille ilgili biraz sonra bilgi verilecektir.

¹¹⁶ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 528, dn. 7.

¹¹⁷ Bu kullanımlar için bk. Rağîb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, "sry" md., s. 338; Zemahşerî, *Tefsîr*, II, 436; İbrahim Mustafa ve dğr., *el-Muhcem*, "sry" md., s. 428.

¹¹⁸ Rağîb el-İsfahanî, "sry" md., s. 338.

¹¹⁹ "Sry" ve "srv" maddeleri hakkında geniş bilgi için bk. İbn Manzur, *Lisanü'l-arab*, XIV, 377, 383.

¹²⁰ Bk. *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 527.

görölmektedir. Bunu aynı zamanda Fecr sûresinde¹²¹ yaptığını söylediği etimolojik tahlilde de görmek mümkündür: “*es-Sera, bitkilerin toprağın altında yol alan saçakları*. Zımnın, kökün güçlenmesi bitkiyi büyüttüğü ve yücelttiği için yücelik anlamı kazanmıştır (krş. 17: 1, not.)”¹²² Burada “bitkilerin toprağın altında yol alan saçakları” ifadesinin lügatlarda “serâ-yesrî” fiilinin izahında geçtiği belirtilmelidir.¹²³ Görüldüğü üzere fiillerin köklerinin taşıdığı manadan hareketle ciddi ve iddialı yorumlar ortaya koymaya çalışan müellif, dikkatlerden kaçmaması gereken hatalar yapabilmekte ve onun üzerine görüş bina edebilmektedir.

Tefsir, hadis, kelim, siyer ve tarih kaynaklarında enine-boyuna tartışılıp sahih rivayetlere istinat edilerek tetkik edilen İsrâ (ve Mirâc) hadisesi, ulemanın çoğunluğu tarafından beden ve ruhen gerçekleşen bir mucize olarak kabul edilmiştir.¹²⁴ Beğâvî (ö.516/1122), Fahrettin er-Râzî (ö. 606/1209), Ebussuud Efendi (ö. 982/1574), Şevkânî (ö. 1250/1834), Âlûsî (ö. 1270/1854), Kâsımî (ö.1332/1914), Seyyid Kutup (ö. 1386/1966), Hicâzî ve Zuhaylî gibi müfessirler isrâ'nın “seyr” kökünden “gece yürüyüşü” manasına geldiğini, bu kavramın Peygamber (s.a.v.)'in Mekke'den Kudüs'e cismen götürülüşünü ifade ettiğini, Kudüs'ten sonraki yolculuğun/miracın da ruh ve beden olarak gerçekleştiğini vurgulamışlardır.¹²⁵ Hal böyleyken,

¹²¹ Fecr, 89/4. وَاللَّيْلِ إِذَا يَسَّرَ . Müellifin çevirisi: “Sabaha yürüyen gece şahit olsun.” Bu çeviride “izâ” edatının göz ardı edildiği, “sabah” kelimesinin manaya ithal edildiği, yemin manasındaki vâv'ın “şahit olsun” tarzında değiştirildiği görölmektedir. Doğru çeviri “Gittiği zaman geceye yemin ederim” şeklinde olabilir. (Süleyman Ateş)

¹²² *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 1255, dn. 9. Müellif, İsrâ sûresindeki isrâ kelimesinin açıklamasında daha geniş etimolojik tahlil için okuyucuyu Fecr sûresinin 4. âyetine yönlendirmektedir. Görüldüğü üzere Fecr sûresinin ilgili âyetinde konuyla ilgili herhangi bir etimolojik tahlilden söz etmek mümkün değildir. Zira etimolojik tahlil, dilbilgisinin (Sarf ve İştikak), kelimelerin kökünü, kaynağını, diğer kelimelerle ilişkilerini, tarihi bilgilere dayanarak genişçe araştırarak ortaya koymak demektir. (bk. D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 334; <http://tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat&kelime=köken%20bilimi>)

¹²³ Örnek olarak bk. İbrahim Mustafa ve dğr., “sry” md., s. 428.

¹²⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. İbn Kesir, *Tefsîr*, III, 3-26; Salih Sabri Yavuz, “Mirac”, *DİA*, XXX, 132-135.

¹²⁵ Beğâvî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 92, 93; Fahrettin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XX, 117-122; Ebussuud Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, V, 154-155; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, III, 285, 286, 287; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 6-16; Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, X, 183-187; Seyyid Kutup, *Fî zılâlî'l-Kur'an*, IV, 2210-2211; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, XXV, 6-7; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, XV, 11, 15.

sahih rivayetlere ve ulemanın görüşlerine hiçbir atıfta bulunulmadan sırf bir kelimenin (“serv”) iştikakına dayanılarak (ki o da tam olarak tespit edilememiştir) iddia edilen “manevi yürüyüş,” isrâ'yı izah sadedinde oldukça sığ ve yüzeysel kalmakta, ikna edicilik niteliği taşımamaktadır.¹²⁶

VI. BİLİMSEL KONULARA İŞARET EDEN ÂYETLERİN RASYONELLEŞTİRİLMESİ

İslamoğlu'nun rasyonel yorumlarına diğer bir örnek de onun bazı âyetlere modern bilim penceresinden bakması, başka bir ifadeyle bir kısım âyetleri bilimsel teorilerle izah etmeye kalkışmasıdır. Mesela dağların yeryüzünün dengesini sağlaması için kazık gibi yapıldığı¹²⁷ “izostasi,”¹²⁸ tatlı ve tuzlu iki denizin aralarında bir perde bulunup birbirine karışmadığı¹²⁹ “yüzey gerilimi,”¹³⁰ dağların, bulutların hareketi gibi hareket ettiği¹³¹ “kıtasal sürüklenme (continental crif),”¹³² ana rahmindeki ceninin oluşum sürecinde üç karanlık içinde bulunduğu¹³³ “amniyon, koriyon, decidua,”¹³⁴ semanın vaktiyle duhan halinde olduğu¹³⁵ “gaz bulutu,”¹³⁶ ateş yakılan (ve

¹²⁶ Buna benzer tipik bir örnek de “salevât” kelimesiyle ilgilidir. Müellif Ahzâb sûresi 56. âyeti şöyle Türkçeleştirmiştir: “Şu kesin ki Allah ve O'nun melekleri Peygamber'i desteklerler. Ey İman edenler! Siz de onu destekleyin ve tam bir teslimiyetle (onun örneğine) teslim olun.” (إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا) Müellif bu âyete düştüğü dipnotta salevâtın “desteklemek” manasına geldiğini ısrarla savunmaktadır (bk. *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 840841, dn. 2-3; *Üç Muhammed*, s. 111, 115). Salevât kelimesine yüklenen bu anlamın eleştirisi için bk., Ebubekir Sifil, “Operasyonel Meal Yazıcılığı,” *Rihle*, s. 71, 72.)

¹²⁷ Enbiyâ, 21/31: “Onları sarsmasın diye yeryüzünde bir takım dağlar diktik.”

¹²⁸ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 622, dn. 14.

¹²⁹ Furkân, 25/53: “Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerinininki tuzlu ve acı iki denizi salıveren, birbirine karışmamaları için aralarına bir engel, aşılmaz bir sınır koyan O'dur.” Ayrıca bk. Rahmân, 5519-20: “İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir; aralarında bir engel vardır, birbirine karışmazlar.” (*Hayat Kitabı Kur'an*, II, 1070, 1071, dn. 2)

¹³⁰ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 708, dn. 12.

¹³¹ Neml, 27/88: “Dağları görür de yerlerinde sabit sanırsın. Halbuki onlar bulutlar gibi hareket ederler.”

¹³² *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 750, dn. 12.

¹³³ Zümer, 39/6: “Sizi analarınızın karnında üç zulmet içinde hilkatten hilkate yaratıp duruyor.”

¹³⁴ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 913, dn. 4.

¹³⁵ Fussilet, 41/11: “Sonra Allah duman halindeki Semaya yöneldi, ona ve yeryüzüne ‘isteyerek veya istemeyerek’ gelin dedi. Onlar da ‘isteyerek geldik’ dediler.”

¹³⁶ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 943, dn. 15.

ateşte yanan) ağaç¹³⁷ "petrol, kömür, kökeni bitki olan tüm fosil yakıtları"¹³⁸ şeklinde bilimsel verilere göre yorumlanmıştır.

Bu yorumların, müellifin, âyetlerin anlaşılması noktasında yoruma ve ihtimale dayalı olarak bir nevi istidrâden zikrettiği yorumlar olmayıp inandığı ve savunduğu yorumlar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yazar söz konusu âyetleri bilimsel sonuçlara göre yorumlarken oldukça rahat davranmakta, bilimin ortaya koyduğu verilerin nihayet bir teori olduğu dolayısıyla değişebileceği gerçeğini göz ardı etmektedir. Bunu, "*Semayı ellerimizle/gücümüzle biz bina ettik ve biz mutlaka genişletiyoruz*"¹³⁹ mealindeki âyete düştüğü şerh, açık bir şekilde ortaya koymaktadır: "*Modern kozmolojinin 'genişleyen evren' modelini teyit eden bir âyet..*"¹⁴⁰ Bir kısım âyetlerin bilimsel teorilere göre nasıl rahatça yorumlanabildiğini gösteren bu şerh, aynı zamanda âyetin bilimi desteklediği düşüncesini içinde barındırmaktadır. Tefsir ilmi ve usûlü açısından son derece sakıncalı bir yaklaşım olan bu yorum, bilimsel teorilerin zamanla değişmesiyle âyetlerin manalarının da değişeceği sonucunu doğuracaktır.¹⁴¹

Baştan beri genişçe ele alarak incelemeye çalıştığımız rasyonelleştirme faaliyetleri, örnekleri ve tahlillerini bu aşamadan sonra değerlendirme boyutuna girmeden sadece dikkat çekip maddeler halinde sıralamak istiyoruz. Zira (zikredilecek maddelerde de görüleceği üzere) Hayat Kitabı Kur'an'da bir makale boyutunu fazlasıyla aşacak derecede aklileştirme örnekleri mevcuttur.

SONUÇ

İslamoğlu'nun meal-tefsiri, kendisinde ciddi problemlerin olduğu, hakkında bazı tartışmaların yapıldığı ve yapılacağı bir özelliğe ve muhtevaya

¹³⁷ Vâkıa, 56/71-72: "Gördünüz mü o yaktığımız ateşi!? Onun ağacını siz mi yaptınız, yoksa yapanlar biz miyiz?"

¹³⁸ Hayat Kitabı Kur'an, II, 1080, dn. 10.

¹³⁹ Zâriyât, 51/47.

¹⁴⁰ Hayat Kitabı Kur'an, II, 1044, dn. 9.

¹⁴¹ Bilimsel tefsirin metoduyla ilgili olarak bk. Hanefi Ahmed, *et-Tefsiru'l-'ilmî li'l-âyeti'l-kevnîyye*, s. 15-47. Yine bilimsel tefsirin mahiyeti, delilleriyle savunanlar ve karşı çıkanlar hakkında bk. Düccane Cündioğlu, "Tefsirde Helenizm", *Bilgi ve Hikmet*, sy. 4, s. 152-176.

sahiptir. Bu makalede o problemlerden sadece tespit edilebilen akli yaklaşımlara genişçe yer verilmiş; tahlil ve tenkitlerde bulunulmuştur. Netice itibarı ile meleklerin Bedir savaşında müminlere yardımı, cinlerin; insanların ve meleklerin dışında üçüncü bir olgusal varlık oluşu, Hz. İsa'nın daha beşik bebesi iken mucizevî olarak konuşması gibi konularda, ilgili âyetlerin akla yatkın ve indirgemeci diyebileceğimiz bir bakış açısıyla yorumlandığı; yorumlama esnasında genellikle Kur'an'ın bütünlüğünün göz ardı edildiği; hadis ve sünnetteki sahih verilerin dikkate alınmadığı, genel tefsir anlayışı ve usulünün ihmal edildiği görülmektedir. Buna göre mesela meleklerin Bedir savaşında müminlere yardımı moral gücü, cinler gözden ırak olan insanlar, Hz. İsa'nın beşikte konuşması yetişkin halinde genç iken konuşması, İsrâ Hz. Peygamberin manen yükselişi demektir.

Sonuç olarak, adı geçen âyetlerin (ve genelde bütün âyetlerin) yorumunda müellifin Asr-ı Saadetten beri takip edilen sahih nakle, makbul ve makul re'ye dayalı tefsir yöntemini takip etmediğini; bunun yerine kendi bakış açısını ve kendi anlayışını öne çıkardığını görmekteyiz. Söz konusu eserdeki akli yaklaşımlar, her ne kadar Muhammed Reşid Rıza ve Muhammed Esed çizgisinde seyretse de bazen onları da geride bırakacak ölçüdedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillah Ahmed, *el-Müsned* (Nşr. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire 1995.
- Ahmed Saim Kılavuz, "Cin", *DİA*, VIII, İstanbul 1993.
- Âlûsî, Ebu's-sena Şehabettin Mahmud, *Rûhu'l-meânî*, c. III-IV Beyrut 1993; c. VI, IX, XVI Beyrut 1997.
- Azmi Özcan, "Muhammed Ali Lahurî", *DİA*, İstanbul 2005.
- Beğavî, Ebu Muhammed Muhyissünne, *Me'âlimü't-tenzîl* (thk. Halid Abdurrahman el-Akk), Beyrut 1987.
- Bekir Topaloğlu, "Cehennem", *DİA*, İstanbul 1993.
- , "Cennet", *DİA*, İstanbul 1993.
- Beydâvî, Nasıruddin Ebu Said, *Envâru't-tenzîl*, Mısır 1330/1912.
- Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, İstanbul 1992.
- Düccane Cündioğlu, "Tefsirde Helenizm", *Bilgi ve Hikmet*, sy. 4, İstanbul 1993.
- Ebubekir Sifil, "Operasyonel Meal Yazıcılığı", *Rihle*, yıl 1, sy. 4, İstanbul 2009.

- Ebussuud Efendi, Şeyhulislam Mehmed b. Muhyiddin, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-kerîm*, Beyrut 1994.
- Ebû Ubeyde, Mamer b. el-Müsenna, *Mecâzü'l-Kur'an*, Beyrut 1981.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerim ve Meali* (Hazırlayan ve Notlandıran: Dücane Cündioğlu), İstanbul 1993.
- Fahredden er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut 1990.
- Hakim, Ebu Abdillâh en-Nisaburî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, Haydarabad 1915.
- Hanefî Ahmed, et-Tefsîru'l-'ilmî li'l-âyâti'l-kevnîyye, Kahire 1980.
- Hayrettin Karaman ve dğr., *Kur'an Yolu*, Ankara 2007.
- Hâzîn, Alaaddin Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*, Beyrut 1995.
- Hicâzî, Muhammed Mahmud, *et-Tefsîru'l-vâdih*, Kahire 1979.
- <http://tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat&kelime=köken%20bilimi>.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, yy. ts.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Beyrut 1988.
- İbn Manzûr, Ebu'l-fadl Muhammed, *Lisânü'l-'arab*, Beyrut ts. (Dâru Sadır) .
- İbrahim Mustafa ve dğr., *el-Mu'cemü'l-vasît*, İstanbul 1989.
- Kâsımî, Cemaledin Muhammed b. Muhammed, *Mehâsinü't-te'vîl*, Beyrut 1978.
- Kâzerûnî, Ebu'l-Fazl Kureşî, *Hâşîye 'alâ Envâru't-Tenzîl (Envâru't-tenzîl'in hamişinde)*, Mısır 1330/1912.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. II (thk. Ahmed Vanlıoğlu, kont. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2005; c. IV (thk. Muhammed Boynukalın, kont. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2005; c. VII (Hatice Boynukalın, kont. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2006; c. VIII (thk. Halil İbrahim Kaçar, kont. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2006; c. IX (thk. Murat Sülün, kont. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2007; c. X (thk. Halil İbrahim Kaçar, kont. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2007; c. XI (thk. Ali Haydar Ulusoy, kont. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2008.
- Mehmet Akif Aydın-Muhammed Hamidullah, "Köle", *DİA*, Ankara 2002.
- Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara 1990.
- Muhammed Ali Lahurî, *Kur'an-ı Kerim, Tercümesi ve Meali* (çev. Ender Gürol), USA/Dublin 2008.
- Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul 1999.
- Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1990.
- , *Aziz Kur'an* (çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık), İstanbul 2000.
- Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, Mısır 1954.
- Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an, Gerekçeli Meal-Tefsir*, İstanbul 2008.

- , *Üç Muhammed*, İstanbul 2000.
- Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz*, Ankara 2008.
- Müslim, İbn Haccac Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, İstanbul 1992.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-tenzîl*, Beyrut 1989.
- Nevevi, Muhammed b. Ömer, *Merâhu lebid*, Beyrut 1997.
- Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, İstanbul 1986.
- Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsîr*, yy. 1991 (Dâru's-selâm) .
- Salih Sabri Yavuz, "Mirac", *DİA*, İstanbul 2005.
- Seyyid Kutup, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, Beyrut 1985.
- Suyûtî, Celâlüddin, *Tefsîru'l-Celaleyn*, İstanbul ts. (Çağrı Yayınları) .
- Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, İstanbul ts. (Yeni Ufuklar Neşriyat) .
- Şevkânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali, *Fethu'l-kadir*, Kahire 1998.
- Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir, *Cami'u'l-beyân* (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Riyat 2003.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1992.
- Yusuf Şevki Yavuz, "Azab", *DİA*, İstanbul 1991.
- Zeccâc, Ebu İshak İbrahim, *Me'âni'l-Kur'an ve irâbühû* (thk. Abdülcilil Abdüh Şelebi), Beyrut 1998.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah, *el-Keşşâf*, Beyrut 1983.
- Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-münîr*, Beyrut 1991.